

G. Márkus György*

GLOBALIZÁCIÓ, KULTÚRHARCOK, TERRORIZMUS

„A globalizáció perverz formát öltött. Lerombolta a kapitalizmus és a demokrácia közötti szinergiát... És persze nem csak a kapitalizmust globalizáltuk, hanem számos olyan kóros tendenciát is, amely a piac anarchikus jellegével függ össze... Ennek nincs is jobb illusztrációja, mint a terrorizmus... A terroristák egy olyan globális rendszer kifejezői, amelyben semmilyen globális kontroll nem létezik... A terroristák állatokon élősködő paraziták. Ha tönkretették az egyik gazdatestet, akkor a másikra telepsznek... Képesek vagyunk arra, hogy legyőzzünk minden hadsereget, de a terroristáknak nincsen hadseregük, a harc ezért aszimmetrikus. Öngyilkos merénylők és gerillabarcosok, akik szabadon mozognak szerte a világon... Bármennyire is hatalmas az amerikai hadsereg, erre nincsen válasza.”
(B. B. BARBER, 2004. p.8.)

A huszadik század utolsó évtizedében mind nemzetközi, mind regionális szinten, mind az egyes nemzetállamokon belül egyre inkább meghatározó törésvonalként jelentkeznek az univerzális igénnyel fellépő gazdasági, hatalmi és kulturális globalizáció, valamint a partikuláris etnikai-vallási-nyelvi-helyi identitások, a kulturális „gyökerek” védelmének a konfliktusa.¹ [S. Rokkan–D. Urwin, (1982) p. 145. S. M. Lipset–S. Rokkan. (1967)] ...A politika centrumába tehát a kulturális és területi törésvonalak kerülnek, ám ehhez a nyugati társadalmak pártrendszerei, ill. hagyományos pártjai csak késve és ellentmondásosan alkalmazkodnak.

1989 óta a társadalomtudományi diskurzushoz újra előtérbe került az univerzalizmus-partikularizmus ellentétpár kérdésköre. Harmonizációs elméletek és konfliktusteleóriák vitatkoznak egymással.

Az, ami 2001. szeptember 11-én történt, jelentőségében az 1989-91-es változásokhoz hasonlítható. Amíg másfél évtizeddel ezelőtt az vált világossá, hogy a világkapitalizmusnak nincs alternatívája, addig a szeptember 11-ei merénylet azt mutatta számunkra, hogy a világkapitalizmussal, a globalizációs tendenciákkal szembeni ellenállás fő vonala nem annyira társadalmi-gazdasági megalapozottságú, hanem identitások, kulturális azonosságok védelmében mozgó, ami végső soron irracionális, szélsőséges cselekvésekben fejeződik ki. 1989-et sem a politikusok, sem a tudósok nem látták előre, a terrorizmusba torkolló nyugat-ellenes kulturális háború megnyilvánulásai viszont már korábban észrevehetőek voltak. A kultúrharc eszkalálódását, terrorizmusba való átcsapását több politológus, illetve szociológus jelezte előre.

A kilencvenes évek közepén írta meg B. B. Barber „McWorld (McVilág) és Szent Háború” című intellektuális bestsellerré vált könyvét, amely a globalizáció, az amerikanizált tömegfogyasztás és tömegkultúra ellentendenciájaként a fundamentalista és nacionalista ideológiák, mozgalmak erősödését konstatálta. A Szent Háború, vagyis a dzsihad címszó alatt nem csupán az iszlám szélsőségeket értette, hanem olyan szélsőjobboldali, illetve jobboldali populista politikusok fellépését és mozgósítását, mint Zsirinovszkij, Le Pen vagy Csurka István. [B. B. Barber (1996)]

* Főiskolai tanár, kandidátus, Általános Vállalkozási Főiskola.

¹ Az egyedi kulturális sajátosságok és az univerzális modernitás kettős képrisseletének, összebékítésének koncepciója olvasható ki S. Rokkan torzóban maradt munkásságának egészéből. Norvégia közös piaci tagságának politikai napirendre kerülése nyomán utolsó munkáiban vetette fel „homogenizáló szabványosítás” és „kulturális disztinktivitás” törésvonalának jelentkezését.

1996-ban jelent meg S. Huntington „A civilizációk összeesapása” című folyóirat-cikke, majd azonos című könyve (Huntington 1998), amelyeket mind a mai napig tartó heves vita kísért. Ő azt fejtette ki, hogy a hidegháborús szembenállás korszakát a nagy vallásokon alapuló kultúrkörök közötti konfliktusok fogják jellemezni. Elveti a globalizációhoz, az univerzalista, a nyugati mintát követő modernizációhoz való felzárkózás, alkalmazkodás stratégiáját. „The West against the Rest” („A Nyugat mindenki mással szemben”) – így 1996-ban határozta meg az amerikai politológus az előttünk álló idők forgatókönyvét. A Nyugat, a nyugati civilizáció hanyatlásával, mint feltartóztatatlan folyamattal szemben a konfúciánus, a japán, a hindu, az iszlám és más nem-nyugati eredetű kulturális-vallási tradíciókban gyökerező modernizálódásnak ad esélyt. Eleve sikertelennek, sőt kórosnak tartja a kultúrkörükből – úgymond – „kiszakított” országok nyugatosításának, a nemzeti ill. vallási tradíciókkal szembeforduló „kemalista” (török példájú, önkényes-elitista) stratégiáját.² „...A kiszakított országok – Törökország, Mexikó, Oroszország – vezetői arra tettek kísérletet, hogy beépítsék a Nyugatot társadalmaikba, és hogy társadalmaikat beépítsék a Nyugatba. Ezen országok tapasztalataiból világosan kiderül azonban kultúráik ereje, rugalmassága s az a képességük, hogy a nyugati importnak ellenálljanak, azt visszaszorítsák... Ha a nem-nyugati társadalmak modernizációra törekednek, akkor ezt a maguk módján kell tenniük és nem nyugati módon, hanem a japán példát követve, hagyományaikat, intézményeiket beépítve és felhasználva. A vezető politikusok végzetesen tévednek, ha azt hiszik, képesek társadalmaik kultúrájának alapvető átforgatására. Ugyanakkor a nyugati vírus, ha egyszer már megtelepedett egy másik társadalomban, nehezen távolítható el. A vírus megtelepül, de nem halálos; a páciens életben marad, de soha nem lesz egészséges. A politikai vezetők képesek ugyan alakítani a történelmet, de a történelem elől nem menekülhetnek el. Kiszakított országokat, nem pedig nyugati társadalmakat produkálnak. Országukat egy olyan kulturális skizofréniával fertőzik meg, amely annak tartós és meghatározó sajátossága marad.” [Huntington (1996) p. 154.]. Huntington az univerzalizmust az imperializmussal azonosítja.

A francia *Alain Touraine* felfogása adekvát válaszként értelmezhető S. Huntington kultúrhare-tézisére. Elismeri ugyan az identitások szubjektivitásától elszakadó, a különbségeket „kiradírozó”, gyarmatosításra hajlamos piacközpontú univerzalizmusban rejlő veszélyeket, de rámutat a modernizáció és a globalizáció („Rendszer”) és az identitások, a nemzeti, lokális kultúrák („Szubjektum”) közötti *közvetítés* esélyére. „Ma a világ lakosságának túlnyomó többsége elfogadja a modernitást. Csupán néhány ideológus és zsarnok az, aki a közösség hagyományhoz kötött fogalma, a társadalomszerveződés tradicionális formái, vagy a vallásos hit nevében lép fel ellene. A termelés, a fogyasztás és a kommunikáció új formái majdnem minden társadalomba behatoltak. A purizmus, az autenticitás szökevényei egyre mesterségesebbé válnak... S bár egyes vezetők elítélik, hogy a piacgazdaság behatol országukba, az emberek ezt örömmel fogadják... Azt állítani, hogy egy nemzetnek választania kell egy univerzalista és destruktív modernitás valamint egy abszolút kulturális különbség megőrzése között, túlzottan durva hazugság, ami csak úgy értelmezhető, mint annak eszköze, hogy elrejtsek a nyers érdeket és az uralomra törés stratégiáját.” [Touraine (1995), pp. 201-202.]

Azt, ami bekövetkezett, azt leginkább *M. Castells* jelölte meg „Az Információs Korszak” című – első kiadásban, 1988-ban megjelent – háromkötetes monográfiájában. Ebben a meghatározó jelentőségű, empiriát és társadalomelméletet szintetizáló művében azt fejtette ki, hogy a XXI. század fő ellentmondásává a „bálózat” (*net*) és „önmagunk” (*self*) közötti konfliktus válik, a globalizált piacok embertelen logikájával szemben az emberek mindennapi létezésük, az emberi közösségek identitásai állnak. A „mi” és az „ők” szembenállása lesz meghatározó: kik vagyunk, és kiknek ellenében vagyunk azok, akik vagyunk... Ennek jegyében lázadások törnek ki, a mindennapokat értelmetlen erőszak uralja el, terjed a nemzetközi bűnözés. A politika pedig kulturális politizálássá válik (mind az egyes országokon belül, mind a nemzetek között), amely szimbólumokkal operál.

A kulturális politizálás egyik legfontosabb tényezője a vallási fundamentalizmus, amely „nem veti el a technológiát, de azt Isten Törvényének szolgálatába állítja”. Amit eddig a globális és helyi terrorizmus megnyilvánulásaiból tapasztaltunk – írja még 1998-ban –, az csak szerény kezdet volt. Egy új típusú háború, egy új típusú hadviselés alakul ki és terjed el. A legújabb technológia a maga infrastruktúráival, hálózataival különösen sebezhetővé teszi a fejlett államokat, s a terroristák elég intelligensek ahhoz, hogy megtalálják a nyugati civilizáció sebezhető pontjait. Ezt a fajta új hadviselést az ideológiájukban eltökélt, de katonailag gyenge államok és szervezetek alkalmazzák. Castells arra a paradoxonra is rámutat, hogy az USA ugyan egyedüli szuperhatalommá vált, de belső problémái, megosztottsága, illetve a politikai támogatottság hiánya miatt nem gyakorolja ezt a hatalmát. Hiszen nincsen a hidegháborúval egyenértékű fenyegetés a láthatáron... [Castells III. pp. 370-373]

² Fejtetése akár a magyar politika tradicionalista irányzata ideologikus igazolásának is tünhet.

Nos, 2001-ben, a szeptember 11-ei merénylettel, tragikus alkalom adódott arra, hogy az amerikai szuperhatalmi ambíciókat realizálni kívánó politikusok rámutassanak egy olyan fenyegetettségre, amelyet a korábbi hidegháborús fenyegetettséggel egyenértékűnek tekintettek. Megindították a maguk nem annyira új jellegű hadviselését az új típusú ellenséggel szemben.

A globális méretekben éleződő, és terrorizmusba torkolló kulturális (szimbolikus) politizálás az Egyesült Államok politikai erői között is kultúrharcot élesztett fel. Az amerikai politikában történetileg két hagyomány él egymás mellett, illetve egymással szemben. Az amerikai *felvilágosodás*, az emberi jogok, az individualizmus, a szekularizmus értékeit középpontba állító *lincolni világkép* hagyománya a XX. század második felében olyan politikusokkal folytatódik, mint *Kissinger, Fulbright, Clinton*.

A másik hagyomány Amerika legrégebbi tradíciójának számít és *a kiválasztott nép tudatára épül*. „Az amerikai nemzetnek nincs ideológiája, ő maga az.” [J. Detlef. (2003) p. 10.]. Az *ellenségképeket előbívó küldetéstudat* és a hatalmi aspirációk összefonódnak. Ez az ellenségkép már sok alakot öltött, az indiánoktól a spanyolokon, a németeken, a japánokon, a kommunistákon át eljutott Szaddam Husszeinhez és *a terror elleni háborúhoz*.

Az ifjabb Bush körül egy sajátos jobboldali koalíció alakult ki, amelyhez egy pragmatikus politikai csapaton kívül egy keleti-parti ex-baloldali neokonzervatív értelmiségi elit, valamint a „Déli Baptisták” tartoznak. Az utóbbiakból már korábban kinőtt a Republikánus Párt szélsőjobboldalaként a *Morális Többség* csoportosulás. Bush, aki az alkoholfüggésből való kikerülését egyfajta megváltásként élte meg, maga is elkötelezettje ennek szektaszerű, de befolyásos irányzatnak, amely az Ótestamentum szöszterinti értelmezéséből teremti meg azt a „morális világosságot”, amelynek központi eleme az amerikai kivételesség és küldetéstudat. Ez a csapat már 1992-ben kidolgozta az „Egy Új Amerikai Évszázad Projektje” című programadó dokumentumot, amely belpolitikailag kultúrharcot hirdetett a „Jó” értékeit relativizáló balliberálisok, a dekadensek és a 68-asok ellen, a külpolitika moralizálását pedig a militarizáláshoz kapcsolta. Voltaképpen az iszlám fundamentalizmus manicheizmusához hasonlítható offenzíva került meghirdetésre.

M. Mann amerikai történész „A tehetetlen szuperhatalom” c. munkájában arról ír, hogy az ezredfordulóra egyfajta aszimmetrikus és aránytalan hatalom alakult ki: az USA katonailag óriás, gazdaságilag élenjáró, politikailag skizofrén, ideológiailag pedig fantaszta.

Az Al-Kaida terrortámadása ennek a paradoxonnak a feloldására adott alkalmat. „Szeptember 11-e mindent megváltoztatott. A nap borzasztó eseményei sokkot váltottak ki, a sokk dűhhé alakult át, a düh pedig bosszúért kiáltott... Az új imperialisták megragadták a kínálkozó lehetőséget”. [Mann, (2003) p. 84.]

A látszólagos magabiztosság és fölényesség mögött, félelem rejtőzik. A „Hatalom és küldetés” c. könyvben olvashatjuk: „Félelem a káosztól, a világ áttekinthetetlenségétől és pluralitásától, sőt magától az ördögtől és a gonosz erőtől. Ezen a látszólag hűvös hatalmi politikusok lelke mélyen ott ül a félelem az amerikai állam végétől”. [Junker (2003) p. 114.].

B.B. Barber ezt a gondolatot viszi tovább *a félelem kultúrájáról* írva: *a birodalom félelme a félelem birodalmát bozza létre*, amiből aligha lesz szabadság vagy biztonság. Az amerikai politika történelmi jelentőségű választút előtt áll. A 2004-es elnökválasztások kimenetele eldöntheti milyen alternatívát választ az amerikai politikai osztály, a neoimperializmus, az elszigetelődés, vagy pedig az Európával való együttműködés a demokrácia és a felelősség politikáját. [Barber (2003) p. 89.]

Az amerikai politikai előterébe került kultúrharcot B. Barber egy eltorzított „függetlenségi nyilatkozat” és az interdependencia elve közötti szembenállásként jellemzi. (ibid.) Magyarország az 1988/89 óta kialakult szimbolikus politizálással a maga módján megelőzte a világszerte kialakuló kultúrharcos törésvonal-mintát. *Nálunk a nemzeti-keresztény identitástudat küldetési védelmével a globális interdependenciához és a nyugat-európai társadalommodellhez való alkalmazkodás törekvése áll szemben*, amely maga alá rendeli és instrumentalizálja a húsba vágó gazdasági-szociális konfliktusokat. Akárcsak az USA belpolitikájában, nálunk is egy a ráció és a felvilágosodás hagyományának jegyében politizáló valamint egy az érzelmekekre és szimbólumokra, irracionális karizmára alapozó politikai tábor áll szemben, a hatalmi-uralmi viszonyok radikálisan különböző felfogását képviselve.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barber, B. B.** 1996. *Coca-Cola und Heiliger Krieg*. Wien.
- Barber, B. B.** 2003. *Imperium der Angst. Die USA und die Neuordnung der Welt*. München.
- Barber, B. B.** 2004. *End of Democracy? Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte*. 1-2.
- Castells, M.** 1999. *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volumes I. II. III.* Oxford.
- Huntington, S. P.** 1996. *The Clash of Civilizations*. New York
- Junker, D.** 2003. *Power and Mission*. Freiburg
- Lipset, S. M.** 1969. *Revolution and Counter-Revolution: Change and Persistence in Social Structures*. London.
- Lipset, S. M.–Rokkan, S.** 1967. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction, *Party Systems and Voter Alignments: Crossnational Perspectives*. New York.
- Mann, M.** 2003. *Die ohnmaechtige Supermacht*. Frankfurt/New York.
- Rokkan, S.–Urwin, D.** 1982. *The Politics of Territorial Identity*. London.
- Touraine, A.** 1992. *Critique de la modernité*. Paris.